

"התחילו במשחק מראשיתו"

מצוות חלוקת הנחלות והיובל,
מראשית הציונות ועד ימינו

אראל סגל-הלוי

וְהָאָרֶץ לֹא תִמְכַּר לְצִמְתָּת כִּי לִי הָאָרֶץ כִּי גֵרִים וְתוֹשָׁבִים אַתֶּם עַמִּדִּי.
וּבְכָל אֶרֶץ אֲחֻזַּתְכֶם גְּאֻלָּה תִתְּנוּ לָאָרֶץ. כִּי יִמּוֹךְ אֲחִיךָ וּמָכַר מֵאֲחֻזָּתוֹ
וְכָא גָאֻל הִקְרַב אֵלָיו וְגָאֻל אֶת מִמְכָּר אֲחִיו. וְאִישׁ כִּי לֹא יִהְיֶה לוֹ גָּאֻל
וְהִשְׁגִּיהַ יָדוֹ וּמָצָא כְּדֵי גְאֻלָּתוֹ. וְחָשַׁב אֶת שְׁנֵי מִמְכָּרוֹ וְהָשִׁיב אֶת הָעֶדְף
לְאִישׁ אֲשֶׁר מָכַר לוֹ וְשָׁב לְאֲחֻזָּתוֹ. וְאִם לֹא מָצָא יָדוֹ דֵּי הָשִׁיב לוֹ וְהָיָה
מִמְכָּרוֹ בְּיַד הַקֹּנֶה אֹתוֹ עַד שְׁנַת הַיּוֹבֵל וַיֵּצֵא בְּיָבֵל וְשָׁב לְאֲחֻזָּתוֹ (ויקרא
כה, כג-כח)

וַיִּדְבֹּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. לְאֻלָּה תַחֲלֹק הָאָרֶץ בְּנַחֲלָה בְּמִסְפַּר שְׁמוֹת.
לְרֹב תִּרְבֶּה נַחֲלָתוֹ וְלִמְעַט תִּמְעִיט נַחֲלָתוֹ אִישׁ לְפִי פָקֵדוֹ יִתֵּן נַחֲלָתוֹ. אֲךָ
בְּגוֹרֵל יַחֲלֹק אֶת הָאָרֶץ לְשְׁמוֹת מִטּוֹת אֲבֹתָם יִנְחֲלוּ. עַל פִּי הַגּוֹרֵל תַּחֲלֹק
נַחֲלָתוֹ בֵּין רֹב לְמְעַט (במדבר כו, נב-נו)

הכותב הוא
דוקטורנט
למדעי המחשב
באוניברסיטת
בר אילן ממנהלי
ויקיטקסט, ואתר
הניווט בתנ"ך

התורה מצווה לחלק את ארץ ישראל לנחלות שיחולקו לבני ישראל, וכן להחזיר את
הנחלות לבעליהן המקוריים בכל שנת יובל. המפרשים המסורתיים הציעו טעמים רבים
ושונים למצוות ייחודיות אלו:

1. טעם חומרי, כלכלי-חברתי: "חמלה על העבדים והעניים [...] ודאגה לתקינות
הפרנסה בתמידות, בכך שתהא הארץ כולה נחלות בלתי־ניתנות־להעברה [...] כך
שהקדן של רכושו של אדם שמורה לו וליורשיו".¹

1 רמב"ם, מורה נבוכים, חלק ג, פרק לט.

2. טעמים רוחניים, דתיים-חינוכיים, ביניהם: להזכיר לנו שהעולם שייך לה' ואין לנו רשות לעשות בו כרצוננו - "ולבסוף ישוב כל דבר לאשר חפץ הוא ליתנה בתחילה [...] להזכיר להם יראת האדון [...] שישב כל קרקע לאשר לו אחוזת הארץ ממנו",² להחליש את הקשר של האדם לעולם החומר - "האדם [...] נשמתו היא ממעל, משם בא ולשם ישוב [...] ומצד החלק האלוקי שבו הוא גר פה",³ ולהדגיש את הערך הרוחני המיוחד של ארץ ישראל, שהיא "ארץ ה'".⁴ להלכה, חלוקת הנחלות ומצוות היובל בטלו כאשר עם ישראל יצא לגלות,⁵ וקיומן נדחה לימות המשיח:⁶

המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות בית דוד ליושנה הממשלה הראשונה, ובונה מקדש, ומקבץ נדחי ישראל. וחוזרין כל המשפטים בימי כשהיו מקודם: מקריבין קרבנות, ועושין שמיטין ויובלות, ככל מצוותן האמורה בתורה.

עם התעוררות הציונות, בסוף המאה ה-19, התעורר גם עניין חדש במצוות חלוקת הנחלות והיובל. הוגי דעות ציונים רבים טענו, שהכלכלה במדינה היהודית העתידית צריכה להתבסס על עקרונות היובל. ניתן להציע כמה סיבות להתעניינות זו:⁷

1. סיבה חומרית, כלכלית-חברתית: התרבות המערבית באותה תקופה סערה בדיונים על השיטה הכלכלית הצודקת ביותר - קפיטליזם לעומת סוציאליזם, חופש לעומת שוויון. חוקת הנחלות של התורה מציעה, לכאורה, דרך שלישית - המשק חופשי במשך 49 שנים, ושנת היובל מחזירה את השוויון. הקמתה של מדינה חדשה היא הזדמנות היסטורית לייסד שיטה כלכלית חדשה, שתהיה בנויה היטב מלכתחילה, ותמנע מראש את העוולות המובנות בשיטות הקיימות.
2. סיבות רוחניות, לאומיות-דתיות: מצוות היובל היא ייחודית לתורת ישראל, וסביר להניח שהיא נתפסה כ"כלכלה עברית". יחד עם השאיפה לחדש את השפה והתרבות העברית, עלתה השאיפה לחדש גם את הכלכלה העברית. העובדה שמצוות היובל היא חלק מהחזון המשיחי (בדברי הרמב"ם הנ"ל) בוודאי הוסיפה לה גם הילה רומנטית. פעולות שהרמב"ם הגדיר כתפקידיו של המשיח נתפסו בעיני הציונים כמשימות שיש לבצע בדרך הטבע: חידוש הממלכתיות הישראלית, קיבוץ נדחי ישראל,⁸ וגם החזרת המשטר הכלכלי שהיה בישראל המקראית.

2 ספר החינוך, פרשת בהר, מצוה של.

3 מלבי"ם, התורה והמצוה, ויקרא כה, כג.

4 ספורנו על ויקרא כה, כג.

5 חלוקת הקרקעות המתוארת בספר במדבר בוצעה רק בפעם הראשונה שבני ישראל נכנסו לארץ - בימי יהושע בן נון. היא לא בוצעה בפעם השנייה שבני ישראל נכנסו לארץ - בימי זרובבל, עזרא ונחמיה - כנראה משום שהעלייה הזאת כללה רק חלק קטן מבני ישראל (בבלי, ערכין לב ע"ב). במאמר זה לא אתייחס לשאלה האם ועד כמה קיימו בני ישראל את מצוות היובל בזמן המקרא או בזמן בית שני.

6 רמב"ם, משנה תורה, הלכות מלכים ומלחמות, יא, א.

7 להרחבה ראו: בנימין פורת (דוקטור למשפטים, מלמד משפט עברי באוניברסיטה העברית, חוקר משפט עברי במשרד המשפטים וחוקר בנושא דת ומדינה במכון הישראלי לדמוקרטיה), 'צדק חברתי לאורו של דין היובל: עקרון ההזדמנות החזרתית', אקדמות יג (ניסן תשס"ג), עמ' 77-101; וברשת: <http://www.bmj.org.il/files/221295565628.doc>

8 משימה שזכינו, ברוך ה', לראות בהתממשותה. ראו: הרב יואל בן נון, נס קיבוץ גלויות, תל אביב, תשע"א.

מבחינה הלכתית, כאמור, מצוות היוכל אינה נוהגת בזמן הזה, ולכן ישנם מעט מאוד דיונים הלכתיים על פרטי המצווה. אולם בעיה זו לא הטרידה את הוגי הדעות הציונים, שכן הם לא ראו ביוכל מצווה שיש לקיים לפי כל פרטיה ודקדוקיה, אלא עיקרון נשגב שיש ליישם לפי המציאות של דורנו.

מטרתו של מאמר זה היא לסקור את ההצעות השונות לחידוש חוקת הנחלות התורנית ומצוות היוכל, שהועלו מראשית הציונות ועד ימינו. בחלקו הראשון אציג את ההצעות לפי זמנן, ובחלקו השני אדון בפירוט בהבדלים ביניהן ובהתאמתן לעקרונות התורה.⁹

חלק ראשון: סקירה היסטורית

1. בקונגרס הציוני הראשון, בשנת תרנ”ז 1897, הציע **צבי הרמן שפירא**¹⁰ להקים קרן לאומית של העם היהודי לרכישת אדמות בארץ ישראל. אחד מסעיפי ההצעה היה: “את האדמה הנרכשת אין להוציא בשום זמן מרשות הקרן, ואסור למכור ליהודי יחיד”. הצעה זו זכתה לתמיכתו של בנימין זאב הרצל, והתקבלה רשמית בקונגרס הציוני החמישי, שנערך ארבע שנים מאוחר יותר, ובו הוחלט על הקמת **הקרן הקיימת לישראל**. בהתאם לעיקרון זה, הקק”ל אינה מוכרת קרקעות לצמיתות, אלא רק מחכירה אותן לתקופה של 49 שנים.

שנה לאחר מכן הסביר הרצל¹¹ את הקשר בין עקרון ההחכרה למצוות היוכל המקראית: הקרקע לא לי הוא, כי לקחתיו בחכירה אך עד היוכל הבא, כאשר עשה ידידי רשיד בקחתו בחכירה את הגנות [...] שנת היוכל – ענה דוד – איננה תקון חדש, כי אם תקון ישן נושן שיסד משה רבנו. אחרי שבע שמיטות, וכל שמיטה שבע שנים, נסבו הנכסים הנמכרים בשנת החמשים לבעלם הראשון. אנחנו שנינו מעט את החק הקדמון. בינינו יסבו הקרקעות לחברה החדשה. משה רבנו כבר הציב לו למטרה למנוע את הקבץ הרכוש במדה לא־שווה. אתה תראה, כי גם שיטתנו קולעת אל השערה הזאת ולא תחטיא ובעלות מחיר הקרקעות, לא ילך השכר לכיס היחידים, כי אם לכיס הצבור.

הרצל גם הסביר את ההבדל בין רעיון זה לבין הדין המקראי: במקום לחלק את הקרקעות לאנשים פרטיים, הקרקעות יהיו בבעלות קולקטיבית של “החברה החדשה” (הקק”ל). נוסף על כך הדגיש הרצל, שכל האזרחים יהיו שווים זכויות בכל העניינים ובפרט בקשר לקרקעות, כולל המיעוט הערבי.¹²

9 על מנת שהמאמר יהיה כללי ומקיף ככל האפשר התייחסתי לכל ההצעות שאני מכיר, בין אם המציעים הם הוגי דעות מפורסמים, ובין אם הם אזרחים מן השורה, ואף גולים בריחה; “שמע האמת ממי שאמרה”.

10 צבי הרמן שפירא (ת”ר-תרנ”ח) היה משכיל ליטאי, מראשוני חובבי ציון. ראו ערכו בויקיפדיה העברית.

11 בנימין זאב הרצל, אלטנוילנד, התפרסם במקור בגרמנית בלייפציג, תרס”ב-1902, ותורגם באותה שנה לעברית ע”י נחום סוקולוב בשם “תל אביב”. הציטוט מתוך מהדורת פרוייקט בן-יהודה, ברשת: http://benyehuda.org/herzl/tel_aviv.html, ספר שלישי, חלק ראשון.

12 באותו זמן היו בארץ כ-500 אלף ערבים; מספר היהודים הכולל בעולם היה אז 11 מיליון. כך שאילו כל יהודי העולם היו פועלים לפי הצעתו של הרצל ועולים לארץ ישראל, הערבים אכן היו מיעוט קטן.

דבריו של הרצל דומים באופן מפתיע לדבריו של כלכלן אמריקאי בן אותה תקופה - הנרי ג'ורג'.¹³ לדבריו, הסיבה היסודית לעוני בחברות מתקדמות היא הבעלות הפרטית על הקרקע: כאשר החברה מתקדמת, כתוצאה מהשקעות פרטיות או ציבוריות, ערך הקרקע עולה, והמרוויחים העיקריים הם בעלי הקרקעות, שמעלים את דמי השכירות על הקרקעות וכך צוברים עוד ועוד עושר. ג'ורג' טען, שהקרקע שייכת באופן עקרוני לציבור ולא ליחידים, ולכן כל מי שרוצה להחזיק בקרקע צריך לשלם דמי שכירות לקופת המדינה, בתור "מס ערך קרקע". כך, כשערך הקרקע עולה, "ילך השכר לכיס הציבור". הרצל פירש את מצוות היוכל המקראית על פי עקרונות אלה.

2. זאב ז'בוטינסקי¹⁴ טען, שבשנת היוכל יש לחלק את כל הרכוש שווה בשווה:

על-פי התכנית שבמקרא, ישמרו חיי הכלכלה גם לאחר היוכל על חופש מלא של שינויים נוספים. הבריות יוסיפו לבקש עצות, לחבל תחבולות, להיאבק, להתחרות; מהם יתעשרו, ומהם יתרוששו; החיים ישמרו על דמותם כזירת התגוששות, ששם אפשר לנחול מפלה וניצחון, להראות יוזמה ולהכשל בה או להצליח [...] הסם שכנגד למשטר החופש הכלכלי הוא היוכל. דומה, גרזן ענקי חולף כסופה מפרק לפרק מעל ליער אנוש, וכורת כל אותן הצמרות שגבהו מן הרמה הממוצעת; בטלים החובות, אדם שנתרושש מחזירים לו את רכושו, המשועבד נעשה בן-חורין; שוב מתכונן שיווי-משקל; התחילו במשחק מראשיתו, עד להפיכה חדשה.

במקום להסתפק בהחזרת הקרקעות לבעליהן המקוריים, ז'בוטינסקי מציע לאסוף את כל הרכוש ולחלק אותו מחדש. לפי תפיסתו, הכלכלה היא כמו משחק מונופול הנמשך זמן קבוע מראש - חמישים שנה. ברגע שהמשחק נגמר, מחזירים את כל הקלפים לקופה, מחלקים אותם מחדש ומתחילים סיבוב נוסף. כפי שבמשחק מונופול, ה"עשירים" לא יתנגדו להחזיר את כספם לקופה עם סיום המשחק, כך גם בכלכלה, העשירים צריכים לקבל את העובדה שבשנת היוכל יחזירו את כספם לקופה כדי להתחיל "משחק" חדש.¹⁵ גם ז'בוטינסקי הושפע מרוח התקופה. בתקופתו נחשבו המהפכות הסוציאליסטיות להצלחה גדולה, וז'בוטינסקי קיבל את עקרון השוויון העומד ביסודן. אולם הוא הציע

13 Henry George, *Progress and Poverty*, 1879. תרגום חלקי לעברית נמצא באתר ויקיטקסט: <http://he.wikisource.org>, ערך 'קידמה ועוני'.

14 זאב ז'בוטינסקי (תרמ"א-ת"ש, מכונן הציונות הרוויזיוניסטית, ראש בית"ר ומצביא האצ"ל), 'רעיון היוכל: השיטה המקראית לצדק חברתי', תר"צ-1930. הציטוט מתוך: <http://www.global-report.com/thehope>. רעיונות דומים הופיעו במאמרו 'רעיון היוכל', שהתפרסם לאחר מותו בספר אומה וחברה, ירושלים תש"י-1950, עמ' 177.

15 משחק המונופול המקורי, שנקרא 'The landlords' game, הומצא בשנת 1902 על ידי תלמידה של הכלכלן הנרי ג'ורג' שהוזכר למעלה, במטרה להדגים ולהמחיש את התוצאות השליליות של בעלות פרטית על קרקע. ראו: Elizabeth Maggie, 'THE LANDLORDS' GAME', *The Single*, *Tax Review*, autumn 1902, http://lvtfan.typepad.com/lvtfans_blog/2011/01/lizzie-maggie-1902-commentary-the-landlords-game.html זאב ז'בוטינסקי ביקר בארה"ב מספר פעמים במסגרת פעילותו הציונית, וייתכן שהכיר את המשחק והושפע ממנו בהתייחסו לכלכלה כ"משחק". אם כך, הרי זה קשר נוסף בין רעיונותיו של הנרי ג'ורג' לבין הרעיונות הציוניים הקשורים למצוות חלוקת הנחלות והיוכל.

שיטה אחרת – לא מהפכה גדולה וחד-פעמית המבטלת לנצח את התחרות, אלא אוסף של מהפכות קטנות ומתוכננות מראש, פעם בחמישים שנה, וביניהן – משק חופשי.

3. הרב דב רוזן¹⁶ הציע לממש את רעיון היובל על ידי הטלת מס ירושה בגובה של 100%:

אדם בא לעולם ויוצא ממנו ערום ובידיים פתוחות, ולכן אין לו קנין נצח ברכושו אלא קניין פירות בלבד, ונהנה מהם כחפצו וכאוות נפשו; קנייניו החומריים של האזרח הם נכסי-צאן-ברזל של המדינה, וכפיקדון הם ברשותו, הראשי להשתמש בהם לתועלתו ולהנאתו, אך אין ליורשיו חלק ונחלה בהם לאחר מותו [...] בית, נחלה, שדה, בית-חרושת וכל נכס-דלא-ניידי הנמכרים מאיש לרעהו חוזרים בשנת היובל לבעליהם הראשונים; מת המוכר, נופל רכושו לאוצר המדינה [...] זה הכלל: עבודתו של האדם וחריצותו, ולא עמל הוריו או קרוביו, מקנות לו זכות ליהנות מנחות החיים ותענוגותיהם [...] כיוון שנפטר אדם מן העולם, נפטר מרכושו, לרבות כסף ושווה-כסף, העוברים לאוצר המדינה...

במקום שכל אדם יקיים את מצוות היובל בשנת היובל, מציע הרב רוזן שכל אדם יקיים את מצוות היובל פעם אחת בחייו – כאשר הוא נפטר, ויעשה זאת על ידי החזרת כל רכושו למדינה. לפי השקפתו, כל רכושו של אדם (ולא רק הקרקע) ניתן לו בחכירה מידי המדינה, עד יום מותו. המדינה תשתמש ברכוש זה על מנת לעזור לחלשים. בתגובה למאמר זה העיר עורך הספר, הרב יהודה שביב:

ספק גדול אם אמנם חזון וחוק היובל המוצעים בזה, נאמנים הם לתורת היובל המקורית ולרוחה. שהרי מעיקרו של היובל להיות כל אחד מישראל מכיר ומוקיר את נחלתו ונחלת אבותיו וקונה לו בה אחיזה של נצח. אידיאל היובל הוא ”ושבתם איש אל אחוזתו“, שיבה שיש עמה אחיזה איתנה והשתרשות בארץ. קביעות במקום הגיאוגרפי הראוי לכל יחיד בהתאם לשורשים המשפחתיים והשבטיים. אחיזה קבועה ושורשית, אין כמוה תרומה לכיטחון ולשלווה שהם הם המצע הנאות לחיי רוח ויצירה. הפקעת הבעלות מן הקרקעות ומסירתם לשלטון היא דוגמת מעשיו של יוסף במצרים. והרי אף זה גרם לכך שהפכה מצרים להיות בית עבדים. בית שמוסרו ירוד ואין השרויים בו מקדישים עצמם לעמל ויצירה. כל זה גם אינו עולה בקנה אחד עם פרשת נחלות שבתורה, הקובעת במפורש זכאותם של קרובים לנחלה ועיזבון – הקרוב קרוב קודם...

16 דב רוזן (תרע”ד-תשמ”ט; היה רב, סופר, מחנך, חבר הפועל המזרחי, ומילא תפקידים בכירים בממשלת ישראל; זכה בפרס השר שפירא לספרות תורנית), ’משנת היובל’. המאמר נכתב בחורף תשי”ד-1954 ופורסם לראשונה על ידי יהודה שביב (עורך), ממלכת כהנים וגוי קדוש, לזכר החייל דוד כהן הי”ד, אלון שבות תשמ”ט; עמ’ 276-290.

4. שבתי בן-דב¹⁷ הציע, בדומה לז'בוטינסקי, חלוקה של כל ההון שבמדינה, פעם ביוכל:

את הסכנה שהחירות תחזור למעשה להיות עבדות על-ידי הצטברות של כוח כלכלי עדיף ביד שכבות מתעלות באה התורה למנוע, ולצורך זה צווינו על מצות-הציר של כל ההרצאה הזאת – להחזיר על כנה משנת יובל אחת לרעותה את חלוקת-ההון המקורית, שנבנתה על-פי קנה-המידה של צורכי כל משפחה ומשפחה לפי גודלה. [הקרקע היתה ההון היחיד בימי ראשית התנחלותנו בארץ, ולפיכך לא דובר בתורה אלא על הקרקע בלבד; אבל בימינו, להגביל את עקרון שנת היובל לקרקע בלבד פירושו הוא לרוקן את העניין מתוכנו]. וכך נמצא בסופו של דבר מוחזר על כנו העיקרון "מכל אחד לפי יכולתו, לכל אחד לפי צרכיו", כי כל אדם נמצא עובד, ודווקא באופן חופשי, לפי יכולתו וכמלוא מידת מרצו, בהינתן לו ליהנות בעצמו מפרי עמלו [...] ומצד שני לא ניתן לפרי העמל הזה להצטבר להון פרטי, החוזר ויוצר פרות ללא עמל, אלא הוטל עליו, בהפכו מפרות להון, להיות הון לאומי, המוחזר שוב לכל בני האומה בשווה.

כמו ז'בוטינסקי, גם הוא טוען שהיובל צריך לחול על כל הרכוש, אולם לדעתו המטרה אינה דווקא לעזור לעניים להתחיל מחדש, אלא למנוע הצטברות של כוח רב מדי ביד העשירים.

החידוש הייחודי שלו הוא הקישור בין מצוות היובל לבין שבט לוי. מצד אחד, הלויים לא קיבלו נחלה ולא היה בידם שום כוח כלכלי, אבל מצד שני הם הופקדו על החינוך ועל הוראת התורה, ויחד עם זה גם על החדרת רעיון היובל לכל חלקי העם. בסוף דבריו הוא טען שהלח"י היה עשוי למלא את תפקידו של שבט לוי, אלא שהמסגרת הזו נשברה, ונותר רק לקוות שבעתיד יקום לנו שבט לוי חדש.

5. בשנת תש"ך (1960) התקבלו בכנסת ישראל מספר חוקים הקשורים לקרקעות:

 - חוק יסודי מקרקעי ישראל קובע ש"מקרקעי ישראל, והם המקרקעין בישראל של המדינה, של רשות הפיתוח או של הקרן הקיימת לישראל, הבעלות בהם לא תועבר, אם במכר ואם בדרך אחרת";
 - חוק מקרקעי ישראל קובע מספר מקרים חריגים, שבהם מותר להעביר בעלות על מקרקעי המדינה;
 - חוק מנהל מקרקעי ישראל קובע שיש להקים רשות שתפקידה יהיה לנהל את המקרקעין שבבעלות המדינה בהתאם למטרות שנקבעו בחוק.

מסתבר שהיסוד הרעיוני לחוקים אלה הוא מצוות הקרקעות שבתורה, ובפרט הפסוק "והארץ לא תימכר לצמיתות, כי לי הארץ"; אם כי במקור הכוונה היא שהארץ שייכת לה, והחוק קובע שהארץ שייכת למדינה. החלטה מספר 1 של מועצת מנהל מקרקעי ישראל, משנת תשכ"ה (17.5.1965), קובעת כי:

17 שבתי בן-דב (תרפ"ד-תשל"ח, חבר לח"י שהפך להוגה דעות לאחר קום המדינה), 'משטר היובל', גאולת ישראל במשבר המדינה, ירושלים תש"ד-1960; פורסם מחדש ככרך ב' בכתביו אשר יצאו לאור על ידי יהודה עציין, סולם למלכות ישראל היעודה, עפרה תשס"ז, עמ' 314-335; ברשת: <http://www.daat.ac.il/daat/v1/tohen.asp?id=496>

קרקע חקלאית תוכר לתקופה שלא תעלה על 49 שנה. משתמש החוכר בקרקע למטרות החכירה, תוארך זכות החכירה, לבקשתו, לתקופה נוספת של 49 שנה לשימוש לאותן מטרות...

החלטה זו קשורה בבירור לחוקי ההחכרה של הקק"ל¹⁸ והיא מזכירה את הצעתו של הרצל ב"אלטנוילנד", אלא שהחכירה ממנהל מקרקעי ישראל מסתיימת בשנה אחרת לכל חוכר (49 שנים אחרי תחילת ההסכם), בעוד שבהצעתו של הרצל החכירה מסתיימת באותה שנה לכל החוכרים, כמו בשנת היובל המקראית.

עד כאן התייחסתי לרעיונות מן העבר. כעת אביא את דבריהם של הוגי דעות החיים כיום.

6. ד"ר יצחק חיות-מן¹⁹ תומך עקרונית בדרכו של ז'בוטינסקי, לחלק מחדש את כל ההון במדינת ישראל, אך הוא מציע לעשות זאת על ידי חלוקת מניות:

העיקרון הוא של יצירת 'אחוזות הון' לעובדים ולאזרחים בכלל, ללא הוצאה מכיסם, אלא בדרך של מניות שתירכשנה באשראי לחשבון אישי סגור ונפרד ממנו מרווחיהן.

הוא מוסיף הברל אחד משמעותי - לדבריו יש לחלק את הרכוש לכל תושבי ארץ ישראל, כולל הערבים הפלסטינים ואף הפליטים:

היגיון כלכלי כזה יכול לפתור את הבעיה השורשית ביותר בהשכנת שלום בין יהודים לערבים בישראל - בעיית האדמות. כשידעו שבעוד חמישים שנה יהיו זכאים לחלוקת נכסים צודקת, יוכלו הערבים להשלים עם דברים רבים שהם אינם יכולים להשלים עמם היום, לא בלבם ולא באופן פומבי. ודור הבנים והנכדים, שכבר יגדל בידיעה על העתיד להתרחש בשנת היובל הבאה, יהיה פנוי הרבה יותר לטיפוח יחסי שלום ולהאדרת הנכסים, שבבוא היום ייהנה מהם.

מעבר לכך, הוא טוען כי יש להכיר בערבים הפלסטינאים כממשיכי עשרת השבטים האבודים.²⁰ דבר זה יאפשר לקיים כפשוטה את מצוות היובל, הנוהגת רק כשכל שבטי ישראל נמצאים בארץ ישראל.

18 להרחבה ראו: יוסי כץ, והארץ לא תימכר לצמיתות: מורשת קק"ל והחלת עקרונותיה בחקיקה בישראל בשנים 1949-1960, ירושלים, תשס"ב.

19 יצחק חיות-מן (מתכנן וקיברנטיקן המפתח מודל תורני לישראל האידאלית, ומציע התוכנית המקדש הולוגרפי), 'קרן היובל - חזון חדש-ישן לישראל', חיים אחרים (תשנ"ח); ברשת: <http://www.global-report.com/thehope>.

20 בנקודה זו הוא מסתמך על מחקריו הדמוגרפיים של צבי מסיני (מייסד חברת "סאפינס" וזוכה פרס רוטשילד לפיתוח תעשייתי בנושא התוכנה), המפורטים בספרו ייאמן כי יסופר (הוצאה עצמית) תשס"ו ובאתר 'תוכנית ההתחברות': <http://the-engagement.org>. לדבריו, בתקופת הכיבוש המוסלמי בארץ ישראל היו יהודים רבים שבחרו להתאסלם כדי שיוכלו להישאר על נחלתם בארץ, והם הפלסטינים של ימינו.

7. אהוד טוקטלי²¹ מציע דרך מעשית לקיים את מצוות חלוקת הנחלות כפשוטה: יש להקים קהילה יהודית אוטונומית, שתרכוש את הקרקעות בארץ ישראל ואז תמכור אותן במחירי עלות, באופן שוויוני, ליהודים בלבד. הוא מציע להתחיל כבר מעכשיו לאסוף כסף ולקנות את הקרקעות הנמצאות בידי אנשים פרטיים, ובמקביל לחכות ליום שבו מדינת ישראל תפריט את הקרקעות ולקנות גם אותן. בניגוד להצעתו של הרצל:

"הקרן הקיימת שלנו אינה בעלים של הקרקע, אמר אייזנברג, "אדמות העם היהודי שמורות אצל הקרן בנאמנות. תפקיד הקרן הוא למכור אדמות לבעלים פרטיים. כל יהודי מעל גיל 20, הרשום כאזרח ישראלי, ואשר מלא את חובותיו למדינה, רשאי לקנות חלקת אדמה בגודל אחיד. בתקנות הקרן נאסר על הועד המנהל למכור אדמה למי שאינו ממלא את התנאים האלה. אף אחד לא יכול לרכוש מהקרן יותר אדמה מאשר כל יהודי אחר".

הצעה נוספת שלו²² מתייחסת לאחד העקרונות העומדים ביסודה של מצוות היובל – "עקרון ההגבלה על ממדי צבירת הרווחים והנכסים". הוא מציע להטיל מגבלות על קרטלים ומונופולים ולחייב אותם להתפרק לחברות קטנות יותר, כפי שנעשה במדינות רבות בעולם, "כדי למנוע התפתחות של חברות ומוסדות פיננסיים אדירי ממדים".

8. בנימין פורת²³ מנתח בפירוט את שיטתו של ז'בוטינסקי, ומציע ליישם אותה בגרסה מתונה יותר – לא כל הרכוש יחולק ביובל, אלא רק אמצעי הייצור; והחלוקה לא תהיה בהכרח שוויונית, אלא מותאמת אישית על מנת להעניק לכל אדם הזדמנות חוזרת. כדבריו:

תמציתו של רעיון היובל נעוצה בעקרון ההענקה המחזורית של המשאבים ואמצעי הייצור הדרושים לשיקומו של הנזקק. אלמנט המחזוריות הוא השומר על השפעתו הממוקדת של אקט זה בלי שיהווה תחליף של קבע לעקרון השוק החופשי. הגבלת היקף הטובין המחולקים מחדש למשאבים ולאמצעי ייצור בלבד מבטיחה הענקת הזדמנות אותנטית להיחלצות ממעגל העוני, אך היא גם מבטיחה כי נטל האחריות לניצולו המלא של חלון הזדמנויות זה יוטל על כתפי מקבל הסיוע לא פחות משהוא מוטל על כתפי נותנו.

21 אהוד טוקטלי (תסריטאי ואיש תקשורת, מורה, עורך ומתרגם, יזם ואיש מחשבים, שותף להקמה ולניהול של חברת הסטארט-אפ "מוביסטאר מערכות"), נוי אלט נוי לנד, ירושלים תשס"ב-2002; ברשת: <http://et.hopeways.org/nanl-04.htm>; חלק רביעי, פרק ו, ד"ה 'אלה גם קבוצים וגם מושבים'.

22 אהוד טוקטלי, **שבע**, ירושלים תשס"ט-2009, ברשת: <http://www.hopeways.org/docs/sheva-ehud-tokatly.pdf>, עמ' 158 ואילך.

23 ראו לעיל, הערה 7.

מספר מאמרים הקשורים למצוות היובל התפרסמו בספר **על הכלכלה ועל המחיה**²⁴:
 9. יוסי צוריה²⁵ טוען, כמו זאב ז'בוטינסקי ושבתי בן דב, שיש להרחיב את דין היובל מעבר לקרקעות, אולם אינו טוען שיש לחלק את כל ההון, אלא רק את משאבי הטבע והזיכיונות ואת הקניין הרוחני:

העיקרון המרכזי הינו 'התחלה מחדש', והחזרת הבעלות על נכסי התשתית לכלל האנשים החיים באותה ארץ. בעולמנו המודרני, לא מדובר רק בקרקעות, אלא אף במחצבים, תדרים, רישיונות וכדומה. במילים אחרות, בשנה זו כל הזיכיונות חוזרים לעם, אשר מקבל מחדש 100% שליטה על נכסיו הציבוריים. העברת בעלות זו תגרום במקרים רבים לפירוק תאגידי ענק, דבר מבורך לדעתי מבחינה כלכלית, שכן הוא יאפשר צמיחה מואצת. גם תאגידים שונים שנבנו מהשתלטויות עויינות יפורקו, והבעלות תחזור לעובדים או למייסדים. בהתאם לעקרונות אלו, ניתן לומר שגם בעלויות על קניין רוחני (פטנטים רשומים) צריכים לפוג במהלך השנה. דבר זה יאפשר צמיחה של חברות חדשות שיוכלו להשתמש בקניין הרוחני לצורך פיתוחים חדשים.

10. יואב רובין²⁶ מתייחס בנפרד לשני הצדדים של מצוות היובל – הצד העשיר (שלוקחים ממנו את הקרקע) והצד העני (שמחזירים לו את הקרקע).
 א. מהצד העשיר: כמו הרב דב רוזן, גם הוא מציע שכל אדם "יזכה" לקיים את מצוות היובל כאשר הוא נפטר, אך הוא אינו מציע להחרים את כל רכושו של הנפטר, אלא רק להטיל עליו מס ירושה:

הון הינו משאב במחסור, לפחות במידה מסויימת, ולכן לא ניתן לקדם שיוויון רק על-ידי חיזוק העניים. הרי כסף לחיזוק העניים צריך לבוא ממקום כלשהו. העיסוק התדיר בקו העוני [...] מונע את העיסוק בצד השני, הצד שבו מתרכז העושר. לכן, מס ירושה, שיגביל את מעבר ההון מדור לדור, הוא מנגנון מדיני חיוני לחלוקה מחדש של אמצעי הייצור ושל הכוח הכלכלי. הוא מגביר את הניידות החברתית, אך עם זאת איננו הופך ילד עשיר לעני, אלא לכל היותר מקרב אותו למוצע ומס ירושה התקיים במדינת ישראל משנת 1950 עד מרץ 1981. הוצע לחדשו בשיעור של 10% בוועדת בן בסט בשנת 2000, אך המלצות הוועדה בתחום זה לא יושמו.

ב. מהצד העני: הוא מתנגד להעברת הכסף ישירות לעניים, שכן:

כסף שכזה, כאשר הוא מגיע בקצבאות או במענקים, עלול להביא לנזקים במקום לתועלת, שכן קיצבאות עלולות להביא לתלות במדינה ולהסתמכות על שולחנם של משלמי המיסים, ומענקים עלולים להתבזבז במהירות.

24 איתמר ברנר ואהרן אריאל לביא (עורכים), **על הכלכלה ועל המחיה: יהדות חברה וכלכלה**, ירושלים תשס"ט.

25 יוסי צוריה (מנהל טכנולוגי בכיר בחברת ההיי-טק NDS), 'עבדי הזמן: שביעית ויובל בתעשיית ההיי-טק', שם, עמ' 226-237.

26 יואב רובין (עורך כתב העת חברה היוצא לאור מטעם יסוד – ישראל סוציאלי-דמוקרטית), 'שמיטה, יובל ומס ירושה', שם, עמ' 257-273.

לטענתו, המדינה צריכה לקחת את כל הכסף לעצמה, ולהשתמש בו על מנת לממן חינוך ציבורי ודיוור ציבורי לצורך "העצמת העניים וקירובם למצב ההתחלתי התיאורטי - או, במונחים מעשיים, לממוצע".

11. הרב יעקב אריאל²⁷ טוען שיש להרחיב את רעיון היובל לכל חומרי הגלם ואמצעי הייצור (ברומה לבנימין פורת):

רעיון היובל מתייחס אך ורק לקרקעות, וגם רק לאלו של ארץ ישראל, בגלל קדושתה. אולם ניתן לראות בו מקור השראה גם לחומרי גלם ואמצעי ייצור אחרים. עלי-פי היובל, אחת ל-50 שנה יש לחלק מחדש את אמצעי הייצור, ולאפשר לכולם לפתוח דף חדש בתחרות ביניהם. בתי ערי חומה אינם חוזרים ביובל, כי הם רכוש ואינם אמצעי ייצור. גם הבעלות על רכוש פרטי איננה פוקעת ביובל.

גם הרב אריאל לא הסביר במדויק מה הם "אמצעי הייצור", ובתשובה לשאלותיי בנושא²⁸ ענה: "היובל יכול לשמש מקור השראה לאמצעי ייצור אחרים שבהם נוצרו בהמשך הזמן עוולות של אי שוויון חמור. לכן קשה להיכנס לפרטים".

הדיונים הציבוריים המתקיימים בשנים האחרונות סביב סוגיות של הפרטה וצדק חברתי, הביאו להעלאתם של מספר רעיונות מקוריים.

12. אברהם סבג²⁹ מציע ליישם את חוקת הנחלות שבתורה על כל נכס העונה לאחד הכללים הבאים:

- א. אוצרות טבע, כגון האשלגן והפוספט אשר מופקים במפעלי ים המלח.
 - ב. נכס המתפרס על פני שטחים עצומים, בסדרי גודל של מדינה שלמה, כגון כביש חוצה ישראל ורכבת ישראל.
 - ג. נכס המהווה עורק לוגיסטי ומסחרי בקנה מידה קיומי, כגון הנמלים ושדות התעופה וחברת החשמל.
- הקרקע היא רק מקרה פרטי של נכס ציבורי, אשר "שייך לציבור כולו, וכולם שותפים בו באופן שווה ומוחלט, ממילא, לעולם אין רשות ביד שום ממשלה למוכרו לאדם פרטי".

בניגוד להצעות קודמות, שהתייחסו רק למצוות היובל, אברהם סבג מתייחס גם למצוה הקודמת לה - מצוות חלוקת הנחלות. אמנם אי-אפשר לחלק את חברת החשמל (למשל) באופן פיזי למיליוני חלקים, אבל אפשר לחלק מניות, וכך הוא מציע לחלק את כל הנכסים הציבוריים בין האזרחים:

27 הרב יעקב אריאל (רב העיר רמת גן, היה מועמד למשרת הרב הראשי לישראל), 'תורת הכלכלה וכלכלת התורה', שם, עמ' 241-256.

28 'שאל את הרב', ישיבת בית אל, ברשת: <http://www.yeshiva.org.il/ask/?id=71139>

29 אברהם סבג, 'הלכות נכסי ציבור', 16.1.2006, ברשת: <http://he.manhigut.org/economy/2227>

נכס ציבורי יחולק, באופן שווה ומוחלט, לכול ישראל הדרים בארץ ישראל בלבד. כיצד? היו מפעלי ים המלח שווים מיליארד שקל, דרך משל, ויש שני מליון מישראל, מגיל עשרים שנה ומעלה, הדרים בארץ ישראל. מחלקים שני שליש ממיליארד השקל, בצורה של ניירות ערך, לכול ישראל, שהם שלוש מאות שלושים ושלוש שקל לכול אחד ואחת, והיתר יישאר כהון עצמי של הנכס.

כל בעל מניה זכאי לקבל דיבידנד שנתי מרווחי הנכס. הוא רשאי גם למכור את המניה שלו, אבל רק עד היובל:

בשנת היובל מפקיעה מדינת ישראל את כול ניירות הערך הציבוריים מהציבור לידיה, ומחלקת אותם שוב, באופן שווה ומוחלט, בין כול אזרחי ישראל כמו שביארנו.

רעיון דומה מוכר בספרות הכלכלית הבינלאומית כ”הפרטת קופונים”.³⁰ הוא בוצע בחלק ממדינות הגוש הסובייטי לאחר נפילת ברית המועצות. בספרות הכלכלית העברית הרעיון נקרא “הפרטה לציבור”, והוא הוצע בשנת תשס”ה, בקשר לבנק לאומי, על ידי נתן ניסני ז”ל.³¹

המדינה תתן לאזרחיה מניות, חינם, בלי מאמץ בירוקראטי או טרטור, ותניח אותן בחשבון הבנק שלהם.

ועל ידי ירון זליכה, כפי שהוא מספר כמה שנים לאחר מכן:³²

הצענו לשנות את שיטת ההפרטה בישראל: לעבור מהפרטה של גרעיני שליטה ומכרזים, שמטבע הדברים רק שלושה-ארבעה בעלי הון גדולים יכולים להשתתף בהם, לשיטה שבמסגרתה רושמים את הנכס המופרט למכרז בבורסה, ואז מחלקים אותם לחשבונות עו”ש של האזרחים, בצורה שיויונית לכל אזרח מעל גיל 18.

הרעיון זכה לתמיכת בנימין נתניהו, שהיה אז שר האוצר, אולם זמן קצר לפני שהתוכנית יצאה לפועל התפטר נתניהו מתפקידו כמחאה על תוכנית ההתנתקות, ובמקומו הגיע שר אוצר חדש, אהוד אולמרט, והרעיון בוטל.³³ עד כמה שידוע לי, מציעי הרעיון לא קישרו את הצעתם למצוות היובל.

13. יצחק דבירה³⁴ טוען, שאכן ראוי לחלק את הקרקעות בין כל האזרחים באופן שווה פעם ביובל, אבל כדי שלא יהיה צורך לפנות אנשים מביתם, החלוקה לא תבצע

30 ראו ויקיפדיה האנגלית, ערך Voucher Privatization.

31 נתן ניסני (מנהל הפרויקט להפרטת בנק לאומי לציבור), “הפרטת בנק לאומי נכשלה – להחזיר לציבור את הכסף”, 21.2.2008, ברשת: <http://archive.scoop.co.il/article.html?id=13837>.

32 ירון זליכה (החשב הכללי של מדינת ישראל בשנים תשס”ג-תשס”ז), הרצאה במכללת אונו שהועלתה לרשת ב 23.8.2011: <http://www.youtube.com/watch?v=QoGQP7VphMo>.

33 ראו ירון זליכה, הגווארדיה השחורה: כל מה שאסור לדעת על שוד הקופה הציבורית, אור יהודה תשס”ח.

34 יצחק דבירה (חוקר מקרא וארכיאולוג), “הצעה לשיטה כלכלית חדשה ברוח היובל המקראי: הצעה לוועדת טרכטנברג”, 18.8.11, ברשת: <http://hidavrut.gov.il/content/1778>.

בפועל אלא רק בכסף, כך שכל אדם יצטרך לקנות את הקרקע שהוא מחזיק בה מכל שאר האזרחים:

חידוש חוזה החכירה לא יעשה בחינם אלא במלוא שווייה של הקרקע. הכסף שיגיע מהרכישה יכנס לקופה ציבורית מיוחדת שבסופו של תהליך הגבייה תחולק באופן שווה בין האזרחים. על מנת לייעל את התהליך לא יהיה צורך לשלם את מלוא סכום הרכישה אלא רק את ההפרש בין ערך הקרקע הנרכשת לבין הערך של קרקע ממוצעת. פעם ב-50 שנה המדינה תערוך סקר שמאות לכל הקרקעות אשר בבעלות פרטית, וכתוצאה מכך יחושב הערך הממוצע לכל נפש. מי שמחזיק בקרקע יקרה יותר מערך הקרקע הממוצעת ישלם את ההפרש, שיועבר לאלו שמחזיקים בקרקע בעלת ערך נמוך יותר מן הערך הממוצע.

בניגוד להצעתו של הרצל, וליישומה במנהל מקרקעי ישראל, המדינה אינה בעלת הקרקעות, והתשלום על הקרקעות אינו נכנס לקופת המדינה. כל תפקידה של המדינה הוא לגבות את מחיר הקרקע מהאנשים שמחזיקים בה ולחלק אותו בין כלל אזרחי ישראל, שהם הזכאים להחזיק בקרקע על פי התורה. רעיון זה נקרא באנגלית: Citizen's Dividend (דיבידנד לאזרחים).

14. ישנם גם הוגי דעות המתנגדים עקרונית ליישום מצוות היובל בימינו. כך, למשל, הרב ד"ר יוסף יצחק ליפשיץ³⁵ מסביר מדוע מצוות היובל לא תורגמה למונחים מודרניים:

מעולם לא שמענו חובת חלוקה של נדל"ן, לא בפזורה היהודית ואף לא בארץ ישראל. חכמים בכל הדורות לא התנו את הבעלות על נדל"ן ולא סברו שיש בהחזקה בקרקעות וברכישתן פן שמוטב לצמצמו [...] חכמים סברו שמצוות השמיטה נוהגת בזמננו, אבל לא יובל ולא שדה אחוזה [...]

במשק החקלאי הקדום, בעלות על קרקע נתפסה כאדנות על הקרקע, ובדרך כלל גם על עובדיה. בעלות על קרקע היתה קשורה קשר הדוק למוסד העבדים הקדום. בעל הקרקע היה אדונם של הפועלים והאריסים. מי שצלחה דרכו ותבואתו עלתה יפה, היה בן חורין. מי ששדותיו לא הניבו פירות, נמכר כעבד לבעל שדה אחר. מצוות היובל סייעה אפוא במלחמה בעבדות. גם מי שהוצרך למכור את שדותיו ואת עצמו, זכה בהם מחדש בהגיע שנת היובל. מצב דברים זה הלך והצטמצם עם התפתחות המשק העירוני. העבדות עדיין לא הגיעה אל קיצה, אבל זיקתה לבעלות על קרקעות לא הייתה עוד כה הדוקה [...] הרב נכון פי כמה במשק המודרני, שבו שיעור העוסקים בחקלאות הצטמצם לכ-3% מן האוכלוסיה.

35 יוסף יצחק ליפשיץ (עמית בכיר ב"מרכז שלם"), 'מדיניות רווחה יהודית: מחברה חקלאית למשק מודרני', דעות 53 (תשרי תשע"ב), עמ' 32.

חלק שני: ניתוח ביקורתי

הסקירה ההיסטורית שלעיל מלמדת שעל מנת לקיים את מצוות חלוקת הנחלות בימינו, יש לקבל החלטות בכמה נושאים שונים:

- א. מה לחלק? האם חובת החלוקה מתייחסת רק לקרקעות, או גם לאוצרות טבע אחרים, או לכל הוון?
 - ב. כמה לחלק לכל אחד? איך להבטיח שהחלוקה תהיה שוויונית והוגנת?
 - ג. איך לחלק? האם לבצע חלוקה ישירה של הקרקע, לחלק מניות, לחלק סכום כסף שווה ערך, או לתת הכול למדינה?
 - ד. למי לחלק? מי הם הזכאים?
- בהמשך אתייחס בפירוט לכל אחת מהשאלות.

א. מה לחלק?

- בהצעות שתיארתי בחלק הראשון, ניתן להבחין בשלוש גישות:
1. **הגישה המצמצמת** סוברת שדיני החלוקה והיובל צריכים לחול רק על קרקעות, כמו בדין התורה המקורי. זו גישתם של הרצל, טוקטלי (ב”נוי אלט נוי לנדר”) ודבריה.
 2. **גישת ביניים** גורסת שהקרקע היא רק דוגמה למשאב טבע או לרכוש ציבורי, ולכן יש להרחיב את דיני החלוקה והיובל ולהחיל אותם גם על משאבי טבע, זיכיונות וקניין רוחני (צוריה), חומרי גלם ואמצעי ייצור (אריאל, פורת), או חברות ציבוריות (סבג).
 3. **הגישה המרחיבה** טוענת שקרקע היא רק דוגמה להון, ולכן בימינו יש להחיל את דיני החלוקה והיובל על כל סוגי הרכוש. זו גישתם של ז’בוטינסקי, רוזן, בן-דב ורובין, וגם של טוקטלי (בספר ”שבע”, בעניין פירוק תאגידי ענק).
- הטענה העיקרית העומדת בבסיס הגישה המרחיבה היא, שמצוות היובל המקראית התאימה לחברה חקלאית, ובימינו רק 3% מהאוכלוסייה עוסקים בחקלאות, ולכן יש לעדכן את המצווה ולהחיל אותה על כל סוגי ההון. באופן פרדוקסלי, טענה זו משמשת גם את בעלי הגישה ההפוכה, הסבורים שאין ליישם כלל את דין היובל בימינו (כגון הרב ליפשיץ, שדבריו הובאו למעלה). לענ”ד, טענה זו אינה נכונה, מכמה סיבות:
- גם בחברה חקלאית ישנם סוגים רבים נוספים של הון מלבד קרקע, כגון: בהמות, כסף וזהב. מצוות היובל אינה חלה עליהם, ואין שום איסור לצבור אותם בכמויות גדולות. גם בתים הם הון חשוב, והתורה מדגישה שמצוות היובל אינה חלה על בתים בערים מוקפות חומה,³⁶ בניגוד לגישה המרחיבה.
 - גם בחברה שאינה חקלאית, לקרקע יש ערך רב מאוד. אנשים רבים מתעשרים ממכירת קרקע פרטית לצורך בנייה. בתל-אביב אף ניתן להרוויח כסף מקרקע בגודל מינימלי, על ידי השכרתה לצורך חניה. מי שיש לו קרקע פרטית, יכול לבנות עליה דירה בעבודה של פחות משנה; מי שאין לו קרקע פרטית, יצטרך

לעבוד שנים רבות על-מנת לממן דירה. זאת בניגוד לטענתו של הרב ליפשיץ, שבעלות על קרקע אינה רלוונטית בכלכלה של ימינו.

- לפי טענה זו, היה אפשר להסתפק בהגדרה של קרקע כ"אמצעי ייצור" (כדבריהם של פורת ואריאל), אולם טענה זו היא בעייתית, כי אין זה ברור מהי ההגדרה של אמצעי ייצור (שני המחברים שדיברו על "אמצעי ייצור" לא נתנו הגדרה מדויקת למושג זה). כמו כן אין זה ברור מדוע, למשל, צאן ובקר לא נחשבו לאמצעי ייצור, והרי הם מייצרים חלב וצמר? ומדוע כסף וזהב לא נחשבו לאמצעי ייצור, והרי אפשר לקנות באמצעותם קרקע? למעשה, בימינו כסף הוא אמצעי הייצור הטוב ביותר – אפשר לקנות באמצעותו כל דבר, מהשכלה גבוהה ועד מכוונות.
- מעבר לכך, התורה מסבירה בפירוש מדוע דין קרקע שונה מדין כל סוג אחר של רכוש: "כי לי הארץ" (ויקרא כה, כג). הארץ שייכת לה' כי ה' יצר אותה לבדו. מוצרים אחרים נוצרו בשיתוף פעולה בין האדם לבין הטבע, אולם הקרקע היא כולה יצירה אלוהית, ואין לאדם שום חלק בה. לענ"ד, נימוק זה סותר את הגישה המרחיבה, וגם חלק מגישות הביניים, המתעלמות מההבדל שבין יצירה אלוהית לבין יצירה אנושית, כגון אמצעי ייצור או קניין רוחני.

לפי נימוק זה האחרון, יש מקום להחיל את דיני החלוקה והיובל גם על גורמים אחרים שהם יצירה אלוהית, כגון: מים, גז, נפט, מלח ותדרי שידור; כך גם לגבי חברות ציבוריות שעיקר עיסוקן הוא במשאבי טבע, כגון: הגמלים ומפעלי ים המלח.

אולם לקרקע ישנו ערך מהותי, הרבה מעבר לערך הכלכלי שלה כ"אמצעי ייצור". קרקע היא גם חופש: מכיוון שכל אדם צריך מקום כלשהו להימצא בו, הרי שאדם שאין לו קרקע הוא בהכרח עֵבֶד, כי הוא חייב למלא את כל הוראותיו של בעל הקרקע שהוא מתגורר עליה.³⁷ במקרה הטוב, הוראות אלה מסתכמות בתשלום דמי שכירות (שגם הוא סוג של שעבוד); במקרה הגרוע, בעל הקרקע יכול לדרוש מהדייר לעזוב, כפי שעשה יוסף לאחר שקנה את הקרקעות במצרים (בראשית מז). לכן התורה מדגישה שחוק היובל נועד לשמור על החופש: "וְקָדְשָׁתֶם אֶת שְׁנַת הַחֲמִשִּׁים שָׁנָה, וְקָרַאתֶם דְּרוֹר בְּאֶרֶץ לְכָל יֹשְׁבֶיהָ; יוֹבֵל הוּא תַּהְיֶה לָכֶם, וְשַׁבָּתֶם אִישׁ אֶל אֲחֻזּוֹ וְאִישׁ אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ תָּשֻׁבוּ" (ויקרא כה, י).

דרור = חירות;³⁸ דרור = גם מלשון דיור;³⁹ בהקשר של קרקעות, דרור הוא חופש הדיור – החופש לבנות דירה, חופש שזוכה בו רק מי שיש לו אדמה פרטית. אם כך, גם בימינו יש היגיון ביישום דין החלוקה דווקא על קרקעות, על מנת להבטיח חופש לכל אזרח.

ב. כמה לחלק?

כל רעיון הקשור לחלוקת קרקעות חייב להתייחס לשאלת ההערכה – איך קובעים אילו קרקעות הן בעלות ערך? איך קובעים את שווי הקרקע?

37 זאת בניגוד לטענתו של הרב ליפשיץ, שהובאה למעלה, שלפיה הקשר בין העברות לבין הבעלות על קרקעות קיים רק בחברה חקלאית.

38 אונקלוס שם.

39 דברי רבי יהודה בבבלי, ראש השנה ט ע"ב.

האפשרות הפשוטה ביותר היא להתייחס רק לגודל, כלומר לחלק את הארץ לחלקות בגודל שווה, ולתת לכל אחד חלקה אחת, על פי הגודל:

”לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט נחלתו, איש לפי פקדיו יתן נחלתו”
(במדבר כו, נד)

על פי פשט הכתוב, נראה שהנחלות חולקו לשבטים או למשפחות לפי מספר השמות שיש בכל שבט: לרב – לשבט שיש בו הרבה אנשים – תרבה נחלתו – תיתן נחלה גדולה יותר; ולמעט – לשבט שיש בו מעט אנשים – תמעט נחלתו – תיתן נחלה קטנה יותר; וכן בתוך השבט, יש לחלק את הנחלה למשפחות ולבתי-אב לפי גודלם – איש לפי פקדיו יותן נחלתו. כך, בסופו של דבר כל אדם יקבל קרקע באותו גודל. אולם לפי חכמי התלמוד, החלוקה לא הייתה לפי גודל, אלא לפי שווייה הכלכלי של הקרקע:

”ולא נתחלקה [הארץ] אלא בכסף, שנאמר ”בין רב למעט” (רשב”ם שם, ד”ה ’בכספים’: כלומר, וצריך לדקדק בין רב למעט, להוסיף דמים הרב למעט; שהזיבורית קרי ליה ’מעט’ והעידית קרי ’רב’). אמר רבי יהודה: סאה ביהודה שוה חמש סאין בגליל [...] למאי? אילימא לשופרא וסניא – אטו בשופטני עסקינן? ! [האם בטפשים אנו עוסקים?] אלא לקרובה ורחוקה. כתנאי – רבי אליעזר אומר: בכספים העלוה; רבי יהושע אומר: בקרקע העלוה (בבלי, בבא בתרא קכב ע”א)

חז”ל למדו מהפסוק האחרון שיש אמנם לחלק את הנחלות על פי גודל, אבל לאחר מכן יש להעביר פיצויים ממי שקיבל נחלה בעלת ערך רב למי שקיבל נחלה בעלת ערך מועט.

איך נקבע ערכה של הקרקע? חכמי התלמוד מציינים שני גורמים: האיכות החקלאית שלה (עידית או זיבורית, ’שופרא’ או ’סניא’), והמיקום המרחבי שלה (קרובה או רחוקה – כנראה ממקום המקדש או מהגבול). כמו כן הם דנים בשתי דרכים לוודא שהחלוקה תהיה שווה: פיצוי בקרקע (מי שקיבל קרקע בשווי נמוך יותר, מקבל שטח גדול יותר) או פיצוי בכסף (מי שקיבל קרקע בשווי נמוך יותר, מקבל פיצוי כספי ממי שקיבל קרקע בשווי גבוה יותר). כך למשל, לפי רבי יהודה:

”מי שנפל גורלו בגליל – נוטל חמש סאין, כנגד סאה שחבירו נוטל ביהודה [...] אי נמי [...] סאה ביהודה שוה חמש סאין בגליל בשביל שיהודה קרוב לירושלים וגליל רחוק יותר, וצריך להעלות כספין שוה ד’ סאין לסאה שבגליל” (רשב”ם שם)

הבעיה העקרונית בגישה זו היא, שהשווי של קרקע אינו קבוע – הוא משתנה בהתאם לתקופה ובהתאם לתרבות, לדוגמה:

- בתקופת שלמה רצו אנשים מכל העולם לבוא לירושלים, לבקר בבית המקדש, לשמוע את חכמתו של המלך ולראות את עושרו; ומסתבר שהקרקעות באזור ירושלים היו יקרות אז יותר מבכל אזור אחר בארץ. אולם בתקופת נחמיה אנשים לא רצו לגור בירושלים, העיר הייתה ריקה והיה צורך לבקש מאנשים שיתנדבו למלא אותה: ”וַיִּכְרְכוּ הָעָם לְכָל הָאֲנָשִׁים הַמִּתְנַדְּבִים לְשִׁבְת בִּירוּשָׁלַיִם” (נחמיה יא, ב). כך גם בימינו: מיד לאחר מלחמת ששת הימים אנשים עדיין פחדו לגור ברובע היהודי,

והממשלה חילקה דירות בחינם לכל מי שרצה לקחת; היום הדירות הללו שוות מיליונים...

- במשק חקלאי, שווי הקרקע ייקבע לפי רמת הפוריות של האדמה, כמות המשקעים, האם פני השטח מתאימים לזריעה, ועוד; במשק של רועי צאן, כל הגורמים הללו פחות חשובים, הרי אפשר לרעות כבשים ועזים גם במדבר.
- במשק תעשייתי, באר נפט שמתגלה בקרקע מגדילה באופן משמעותי את ערכה; ובמשק עתידי, שכל צורכי האנרגיה שלו מסופקים על ידי תאים סולריים – הנפט עלול דווקא להיחשב מטרד סביבתי ולהוריד את ערך הקרקע.

למעשה, ישנם כל כך הרבה גורמים המשפיעים על ערך הקרקע, שאין שום אפשרות לחשב אותו באופן אובייקטיבי. הדרך היחידה לדעת מה "ערך" הקרקע בתקופה מסוימת היא להעמיד את הקרקע למכרו, ולראות מה המחיר המרבי שאנשים מוכנים לשלם תמורתה. הדבר ניתן לביצוע, באופן עקרוני, רק בחלוקה הראשונית: כל נחלה מועמדת למכרו, ונמכרת למרבה במחיר. כל התשלומים נאספים, ומחולקים שווה בשווה בין כל הזכאים לקרקע. מי שבחר קרקע שהביקוש עבורה הוא נמוך, ישלם סכום נמוך יותר מהסכום שיקבל, ומי שבחר קרקע שהביקוש עבורה הוא גבוה, יצטרך לשלם סכום גבוה יותר מהסכום שיקבל; כך, מי שמקבל קרקע יקרה מפצה את מי שקיבל קרקע זולה, וערך הקרקע נקבע לפי רמת הביקוש.

אולם החלוקה הזאת טובה וצודקת רק ברגע ביצועה; מכאן והלאה, ערכי הקרקעות משתנים כתוצאה משינויים במצב הביטחוני, הכלכלי, החברתי ועוד. בשנת היובל הבאה, כאשר הקרקעות יחזרו לבעליהן המקוריים, ערכן כבר ישתנה לגמרי!

אם מטרתה של מצוות היובל היא להחזיר את החלוקה השוויונית, אזי יש לבצע חלוקה מחדש של הקרקעות, לפי הערך החדש שלהן, בשנת היובל. אולם כאן כבר לא נוכל להשתמש במכירה פומבית, שכן ערך הקנייה של קרקע נובע לא רק מהקרקע עצמה אלא גם מהשיפורים שנוספו לה. לדוגמה, אם בעל הקרקע הקודם בנה עליה מגדל משרדים, אנשים יסכימו לשלם הרבה יותר על הקרקע. מכיוון שאי אפשר למכור קרקע בנפרד מהבניין שעליה, אי אפשר גם למדוד את הערך הגולמי של הקרקע! בעיה זו היא נושא לדיון ומחקר במספר מדינות בעולם המטילות מס ערך קרקע. מדינות אלה מסתמכות בדרך כלל על הערכתם של שמאים אנושיים ועל מודלים סטטיסטיים ממוחשבים, שמטרתם להפריד את ערך הקרקע מערך השיפורים.⁴⁰ אולם אלה קירובים בלבד, ואינם מייצגים את הערך האמיתי.

בעיה נוספת היא, שאם נבצע מכירה פומבית מחודשת, אנשים רבים יצטרכו לעזוב את אדמתם או לוותר על חלק ממנה. גם אם אין מבצעים חלוקה מחדש של הקרקעות אלא רק גובים פיצוי ("מעלים בכספים"), ייתכן שאנשים יצטרכו לעזוב את אדמתם: אם, למשל, אדם בעל הכנסה נמוכה קיבל קרקע זולה, ובשנת היובל התברר שערך הקרקע שלו עלה באופן משמעותי, ייתכן שלא יוכל לעמוד בתשלום הפיצויים המעורכנים ויצטרך לוותר על הקרקע.

אולם התורה מדגישה, דווקא בהקשר של מצוות היובל, את חשיבות הקשר בין האדם לנחלתו:

40 ראו ויקיפדיה האנגלית, ערך Land value tax.

”יובל הוא תהיה לכם, ושבתם איש אל אחוזו ואיש אל משפחתו תשבו”
(ויקרא כה, י)

”ולא תסב נחלה לבני ישראל ממטה אל מטה, כי איש בנחלת מטה אבותיו ידבקו
בני ישראל” (במדבר לו, ז)

מכאן שחלוקה מחדש של הקרקעות אינה מתאימה לתפיסת התורה; התורה, כנראה, מחשיבה את הקשר לאדמה יותר מאשר את השוויון. מדינה המחוקקת חוקים המאלצים אנשים לעזוב את נחלתם ואת ירושתם פוגעת בעקרונות הנחלה של התורה, ועוברת על המצווה:

”לא תסיג גבול רעה אשר גבולו ראשנים בנחלתה אשר תנחל בארץ אשר ה' אלהיה נתן לך לרשתה” (דברים יט, יד)

אם אין מחלקים את הנחלות מחדש ביובל, ייתכן שאין כל צורך לבצע הערכה ראשונית של שווי הקרקע, שכן ההערכה הנוכחית ממילא לא תהיה רלוונטית ביובל הבא. אם כך, מסתבר שהחלוקה המקורית צריכה להסתמך על הגודל בלבד – כפשוטם של הפסוקים שהבאתי למעלה. כל אדם מקבל נחלה בגודל קבוע, על פי הגורל. ייתכן שהנחלה שקיבל טובה פחות מזו של מישהו אחר, אבל לפחות תהיה לו ודאות שהיא תישאר שלו ושל צאצאיו לתמיד. כך תהיה לו מוטיבציה לפתח, להשקיע ולהגדיל את ערך נחלתו.

ג. איך לחלק?

1. על פי התורה, יש לבצע חלוקה ממשית של הקרקעות, כך שכל אחד מקבל נחלה שווה. חלוקה כזאת ניתנת לביצוע כאשר כולנו מגיעים לארץ יחד, והארץ פנויה להתיישבות. אולם בדורנו היהודים הגיעו לארץ בהדרגה, ועדיין מגיעים. אם כך, מתי בדיוק תבצע החלוקה? נניח שנחליט לחכות עד שאחרון היהודים יגיע לארץ – הרי הארץ תהיה כבר בנויה ומיושבת (למעשה כבר כיום חלק גדול מהארץ בנוי). האם נצטרך להזיז את כולם ממקומות מגוריהם ולחלק מחדש את כל הקרקעות? אהוד טוקטלי⁴¹ התייחס לבעיה הראשונה, והציע לחלק את הקרקעות בהדרגה, בעזרת קרן נאמנות:

בימי קדם הגענו לארץ ביחד [...] כיום מגיעים היהודים בהדרגה. הקרן החדשה שומרת על ארמת הארץ עבור כל היהודים, גם לאלה שיבואו בעתיד. זו גם הסיבה שאנחנו מוכרים לכל אחד חלקה קטנה יחסית.

לאחרונה הצעת⁴² תהליך המאפשר לחלק נחלות באופן הדרגתי, ללא גוף מרכזי: ניתן לבצע כבר עכשיו רישום של הבעלות על קרקעות, ולהתחיל לספור את השנים לקראת שנת היובל. בשנת היובל, כל מי שהייתה לו נחלה בתחילת הספירה, ואין לו נחלה כעת – יקבל בחזרה את אחת הנחלות שהייתה בבעלותו בתחילת הספירה (עד לגודל מרבי שייקבע בחוק, כגון רבע דונם). לאחר מכן יתבצע רישום מחדש, והספירה

41 נוי אלט נוי לגד, לעיל הערה 21.

42 אראל סגל הלוי, 'אלגוריתם היובל', עתיד להתפרסם בבר"ד: כתב עת לענייני תורה ומדע, אוניברסיטת בר אילן, תשע"ג.

תתחיל מחדש. כך יגדל מספרם של בעלי הנחלות מיובל אחד ליובל הבא. ניתן להוכיח שהתהליך מתכנס למצב שבו לכל אזרח יש נחלה.

לפי שתי ההצעות, תהליך חלוקת הנחלות עלול להיות ארוך וממושך. ניתן להציע שתי דרכים אחרות לבצע את החלוקה – דרכים שאפשר לממש באופן מיידי, והן מתאימות גם לנכסים אחרים, כגון משאבי טבע או חברות ציבוריות. שתי הדרכים יפורטו להלן. 2. אפשר להמיר את הקרקע במניות. לשם כך יש להפוך את מנהל מקרקעי ישראל לחברה ציבורית, ולתת לכל אזרח מניה אחת בחברה ציבורית זו. בעלי המניות בחברה ציבורית רשאים להשתתף באסיפה הכללית, לקבוע את המדיניות העקרונית של המנהל וגם לבחור נציגים שינהלו עבורם את המנהל. הנציגים יוכלו לקבוע את דמי החכירה לפי שיקול דעתם, באופן שימקסם את הרווח של בעלי המניות (כך אנו עוקפים באלגנטיות את בעיית השמאות: אין צורך לחשב את הערך ה"אמיתי" של קרקע, אלא לגבות את הערך המרבי האפשרי על מנת למקסם רווחים). האזרחים יקבלו דיבידנד מרווחי המנהל.

שיטה זו, מלבד העובדה שתיתן הכנסה צדדית נאה לכל אזרח, תיתן לאזרחים גם כוח לשלוט על הגוף האחראי על המשאב החשוב ביותר במדינת ישראל – הקרקעות. העובדה שיהיו בחירות חופשיות לראשות המנהל תעודר שקיפות ופיקוח ותצמצם את החשש לשחיתות.

יש לקיים בחירות דמוקרטיות גם לוועדות התכנון והבנייה הארציות והמקומיות. הוועדות הללו מחזיקות בידן כוח עצום: בהינף אצבע הן יכולות לשנות את ייעודה של קרקע ובכך להגדיל את ערכה פי עשרה ויותר. הכוח העצום הזה צריך להיות תחת פיקוח הציבור כולו, ולא בידי מספר מצומצם של פקידים ממונים.

ניתן להרחיב את הרעיון גם לכל חברה ציבורית (כהצעתו של סבג), או לכל חברה שעיקר רווחיה נובעים מניצול אוצרות טבע (כהצעתו של צוריה). אם, למשל, ייושם הרעיון בחברת החשמל, אזי מדי מספר שנים יתקיימו בחירות ישירות להנהלת חברת החשמל; כך יוכל כל אזרח להשפיע באופן ישיר על משק האנרגיה של המדינה, על מחיר החשמל ועל משכורות הבכירים.⁴³

הפרטה לציבור היא דוגמה מצוינת לאופן המקורי שבו כלכלה המבוססת על ערכי התנ"ך עשויה להתמודד עם בעיות אקטואליות. כיום הבחירה היא בין הפרטה, הגורמת לריכוז נכסי הציבור בידי בעלי ההון, לבין הלאמה, הגורמת לריכוז נכסי הציבור בידי פקירי השלטון; והמרחק ביניהן, כידוע, אינו גדול. לעומת זאת, הפרטה לציבור מחלקת את השליטה בנכסים בין כל האזרחים, וכך מונעת ריכוזיות. ניתן להרחיב את הרעיון עוד יותר, ולהתייחס לכל האזרחים כאל בעלי מניות על המדינה כולה. הם בוחרים נציגים שינהלו את המדינה (חברי הכנסת), והם זכאים לקבל דיבידנד מרווחי המדינה.⁴⁴

43 הרעיון של בחירות דמוקרטיות להנהלת חברות העוסקות במשאבי טבע מקובל בארה"ב. לדוגמה, יחד עם הבחירות האחרונות לנשיאות ארה"ב, בשנת 2012, התקיימו גם בחירות למועצות מנהלים של תאגידים מים במחוזות שונים: <http://elections.co.kern.ca.us/Elections/results/nov12/Results.htm#85>. ראו ויקיפדיה האנגלית, ערך Special-purpose districts.

44 הרעיון לחלק דיבידנד לאזרחים מעודפי התקציב בוצע, למשל, בסיווגור בשנת 2006: http://www.mof.gov.sg/progress/gd_faq.htm. באלסקה מקובל לחלק בכל שנה דיבידנד לאזרחים מרוויחי הנפט: <http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000500904>.

רווחי המדינה הם, בעיקר, המסים שהמדינה גובה מתושביה. לפי גישה זו, תפקידה של המדינה דומה לתפקידה של הנהלה בחברה ציבורית – למקסם את רווחיהם של בעלי המניות. כלומר, המדינה צריכה להטיל את שיעורי המס שיביאו לכך שהכנסות המדינה ממסים יהיו הגבוהות ביותר האפשריות. אם ניקח את ההכנסות המקסימליות שהמדינה יכולה להרוויח ממסים, וננכה מהן את הוצאות התפעול ההכרחיות, נקבל סכום נאה שאותו נוכל לחלק כדיבדנד לאזרחים. כמה בדיוק לחלק? זה תלוי בשאלה מה הן “הוצאות התפעול ההכרחיות” של המדינה:

- לפי הגישה המינרכית (שלטון מינימלי), הוצאות המדינה צריכות להצטמצם רק למינימום ההכרחי – ביטחון ומשפט. לפי גישה זו, המדינה לא תסבסד שירותי חינוך, בריאות, רווחה וכו’, אבל במקום כל אלה יקבל כל אזרח הכנסה נאה של כמה אלפי ש”ח בחודש, נוסף על כל הכנסה אחרת שיש לו. כל אזרח יוכל להשתמש בהכנסה זו כדי “לסבסד” לעצמו את השירותים החשובים לו.
- לפי הגישה הסוציאל-דמוקרטית, המדינה צריכה לדאוג לרווחתם של האזרחים ולהחליט בשבילם במה כדאי להם להשקיע, כך שלא יהיה אזרח שיזבזב את כל הדיבדנד שלו על משקאות חריפים (למשל) וישאר בלי ביטוח בריאות. גם לפי גישה זו, ניתן לקבוע אחוז מסוים מהכנסות המדינה ממסים שיחולק באופן שווה בין האזרחים.

גם אם הדיבדנד יהיה רק בגובה של 1% מהכנסות המדינה (כ־500 ש”ח בשנה לאזרח), זה עדיין יהיה צעד חשוב, כי הוא ייתן לכל אזרח את התחושה שהוא שותף. אחת הטענות העולות במחאות חברתיות היא, שרוב האזרחים אינם נהנים מהצמיחה במשק. אם כל אזרח יקבל אחוז קבוע מתוך הכנסות המדינה ממסים, כולם יהיו שותפים, כי צמיחה מתבטאת בדרך כלל גם בעלייה בהכנסות ממסים. כמו כן, הדבר ייתן לאנשים תמריץ לדווח על עברייני מס – שהרי מי שמעלים מס פוגע למעשה בדיבדנד שכל אחד מאתנו יקבל בסוף השנה.⁴⁵

3. אפשרות שלישית היא להמיר את הנחלה בדמי שכירות. נניח שמישהו מחזיק בבעלותו קרקע גדולה יותר מהכמות המוקצה לכל אזרח, ונניח שאיננו רוצים לקחת ממנו את הקרקע העודפת; עדיין, הוא מחזיק קרקע שאמורה להיות שייכת למישהו אחר, ולכן הוא חייב לשלם “דמי שכירות” על העודף. במקביל, אדם שאינו מחזיק קרקע כלל זכאי לקבל “דמי שכירות” על החלק המגיע לו. איננו יודעים בדיוק למי שייכת כל חלקה, אבל אין לכך חשיבות, כי אנו יודעים שכל אחד אמור להחזיק קרקע באותו שווי (לפי גישת הערך הכלכלי המבוססת על התלמוד; ראו פרק ב לעיל).

לכן אפשר לחייב כל אדם המחזיק בקרקע לשלם את דמי השכירות על הקרקע הזאת לקרן ציבורית כלשהי, וכל כספי הקרן יחולקו שווה בשווה בין כל האזרחים הזכאים לקרקע. כך, מי שמחזיק קרקע שגודלה מתאים בדיוק לחלק היחסי שלו באוכלוסייה,

45 אפשר להתחיל מדיבדנד של 1% ולהעלות את האחוז בהדרגה, עד לרמה שתהיה מוסכמת על רוב האוכלוסייה. כך נגיע לשילוב מסוים בין מדינת רווחה לבין מדינה חופשית, שישקף את הערכים המקובלים בציבור.

יישאר עם רווח נקי 0 - המס שישלם יהיה שווה בדיוק לתשלום שיקבל. מי שמחזיק קרקע גדולה יותר, ישלם יותר ממה שיקבל; ומי שמחזיק קרקע קטנה יותר, יקבל יותר. לרעיון זה יש יסוד בתורה: על פי התורה, שבט לוי לא קיבל נחלה כי היה אמור להקדיש את חייו לעבודת המקדש. אבל עוד לפני שחולקו הנחלות, כבר קבע ה' שיש לתת להם מעשר: "וּלְבְנֵי לֵוִי הִנֵּה נָתַתִּי כָּל מַעֲשֵׂר בְּיִשְׂרָאֵל לְנַחֲלָה, חֶלֶף עֲבֹדָתָם אֲשֶׁר הֵם עֹבְדִים אֶת עֲבֹדַת אֱהֱל מוֹעֵד. כִּי אֶת מַעֲשֵׂר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יִרְמֹזוּ לָהּ תְּרוּמָה נָתַתִּי לְלוֹוִים לְנַחֲלָה, עַל כֵּן אָמַרְתִּי לָהֶם בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִנְחָלוּ נַחֲלָה" (במדבר יח, כא-כד). המעשר הוא גם שכר על העבודה באוהל מועד, אבל גם פיצוי על שלילת הנחלה; מעין "דמי שכירות" שכל בני ישראל צריכים לשלם לבני שבט לוי, תמורת השימוש בקרקע שהייתה אמורה להיות שלהם. יחד עם הלויים, גם אנשים אחרים שלא הייתה להם קרקע קיבלו חלק מהמעשר: "וּבָא הָלוֹי, כִּי אֵין לוֹ חֶלֶק וְנַחֲלָה עִמָּךְ, וְהִגֵּר וְהִיתוּם וְהֶאֱלַמְנָה אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ, וְאָכְלוּ וְשָׂבְעוּ; לְמַעַן יִבְרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה" (דברים יד, כט).

הצעה זו מקבילה להצעתו של יצחק דבירה, שהצגתי למעלה, והיא משלבת מס ערך קרקע עם דיבידנד לאזרחים (LVT+CD, בלשון הג'ורג'יסטים). ההצעות שהועלו כאן עשויות לפתור בעיות כלכליות-חברתיות בתחומים שונים ומפתיעים. כך, למשל, בעיית העובדים העניים: במקום לחוקק חוקים המטילים מגבלות על שוק העבודה על מנת להגן על עובדים חלשים, כלכלת התורה מגדילה את החופש של העובדים בכך שהיא דואגת שלכל אזרח תהיה נחלה המאפשרת לו להתפרנס בעצמו, או לפחות הכנסה קבועה בדמות דיבידנד או דמי שכירות. מעסיקים הרוצים לשמור על העובדים שלהם צריכים להציע להם תנאי עבודה טובים יותר מהתנאים שיש להם בנחלה הפרטית שלהם, וכך מצבם של העובדים משתפר משמעותית, ללא כל צורך במיקרו-ניהול של שוק העבודה על ידי המדינה.

4. בניגוד לשלוש הגישות הקודמות, המחלקות את הכוח בין האזרחים, תמכו כמה מהוגי הדעות בגישה ריכוזית, שלפיה יש להעביר את הזכויות לגוף ציבורי כלשהו. הרצל תמך ביצירת "חברה חדשה" - תאגיד המחזיק בבעלותו את כל הקרקעות. חוק יסוד מקרקעי ישראל (תש"ך) קובע שהקרקעות שייכות למדינה; הרב דב רוזן הציע שרכושו של כל נפטר יועבר לרשות המדינה; ויואב רובין הציע שהמדינה תגבה מס ירושה ותשתמש בו כדי לממן חינוך לנזקקים. לטענתו, אין להעביר את הכסף ישירות לנזקקים, כי הם יבזבזו אותו במהירות. גישה זו מבטאת אי-אמון באזרחים: הם אינם יודעים להשתמש כראוי בקרקע או בקצבה המגיעה להם, והמדינה יודעת טוב יותר.

הרצל כתב שהשינוי שלו הוא "מעט", אך למעשה מדובר בשינוי משמעותי מאוד:

- מבחינה רוחנית: התורה קובעת שכל הארץ שייכת לה', והגישה הריכוזית מציבה את המדינה במקום ה', וקובעת שכל הארץ שייכת למדינה, שהיא מעשה ידי אדם. לענ"ד יש כאן חשש עבודת אלילים, שהרי מהותה של עבודת אלילים היא ההאלהה של מעשי ידי האדם: "וְתִמְלֵא אֶרְצוֹ אֱלִילִים, לְמַעַשֵׂה יָדָיו יִשְׁתַּחֲוּ, לְאֲשֶׁר עָשׂוּ אֲצַבְעֹתָיו" (ישעיה ב, ח).

- מבחינה חברתית: התורה קובעת שלאף אדם אין זכות גדולה יותר לקרקע מלכל אדם אחר, ולכן כל אחד מקבל בעלות על נחלה שווה. הגישה הריכוזית נותנת את הבעלות בפועל בידי קבוצה קטנה של פקידים, שאינם נבחרים באופן ישיר על-ידי הציבור – והרי זה הפך השוויון.
- מבחינה מעשית: המצווה המקורית בתורה מונעת ריכוזיות, בעוד שההצעה של הרצל וההולכים בדרכו גורמת בדיוק את ההפך – היא יוצרת ריכוז של כוח עצום בידי פקיד השלטון או ”החברה החדשה”, והכוח, כידוע, משחית. גם אם כל הפקידים יהיו ישרים – עדיין מדובר במספר קטן של פקידים, המנהלים קרקעות ששווין מאות מיליארדי שקלים. אין שום אפשרות לפקח בצורה יעילה על כל כך הרבה קרקעות, וודאי שיש אנשים המנצלים עובדה זו כדי לקבל קרקעות בפחות משווין (ראו פרשת הולילנד), או אף לגנוב קרקעות (ראו גנבות הקרקעות בגליל ובנגב).

הצעותיהם של רוזן ושל רובין סובלות מבעיה דומה, האופיינית לכל מערכת רווחה ממשלתית – היא יוצרת ריכוזיות. כדי לברר מי הם הנזקקים קובעים קריטריונים, מקימים ועדות ובונים מערך מסועף של פקיד רווחה המתפרנסים על חשבון הציבור. בסופו של דבר, כדי לקבל תמיכה משמעותית מהמדינה צריך לצעוק בקול רם או להפעיל קשרים. מי שמנסה למצוא עבודה ולהתפרנס בעצמו עלול לאבד את זכותו לקצבה, דבר המעורר בטלה. כך קורה גם כאשר מחליטים לסבסד ”מוצרי יסוד”: יש להקים ועדות שיקבעו מה הם מוצרי היסוד, המדינה מעבירה כספים ליצרנים של מוצרים אלה (בעלי ההון) כדי שימכרו אותם בזול, או מטילה פיקוח על המחירים; בכל מקרה, השוק החופשי נפגע והריכוזיות גדלה. לכן, לדעתי, עדיף שהמדינה לא תעסוק באופן ישיר בפעולות רווחה, אלא רק תדאג שכל אדם יקבל את המגיע לו – קרקע, דיבינדנד, או פיצוי בצורת דמי שכירות, כפי שהוסבר לעיל. במקום עשרות קצבאות שונות ומשונות יקבל כל אזרח אמצעים שיאפשרו לו לסבסד לעצמו את המוצרים שהוא רואה בהם מוצרי יסוד.

הדבר רלוונטי במיוחד לנוכח גילוי מאגרי הגז הטבעי וקבלת המלצות ועדת ששינסקי. המס על רווחי הגז עשוי להגיע ל-10 מיליארד ש”ח בשנה. אם הכסף הזה ינוהל על ידי ”ועדה ציבורית”, כפי שדורשים הארגונים החברתיים, התוצאה תהיה שחיתות והעדפת מקורבים. אם נתייחס לגז באופן דומה לקרקע, המסקנה תהיה שיש לחלק את רווחי הגז שווה בשווה בין האזרחים.

ד. למי לחלק?

רוב הוגי הדעות שהזכרתי למעלה לא התייחסו בפירוש לשאלת הזכאות, וניתן ליישם את הצעותיהם לפי כל הגדרה של ”זכאות”. שלושה מהמחברים התייחסו לשאלה זו:

- 1 הרצל כתב בפירוש, שבמדינת היהודים יהיו זכויות שוות למיעוט הערבי.
- 2 אהוד טוקטלי כתב, שרק יהודים יהיו זכאים לנחלות. אין לראות בכך הפליה על רקע גזעי, וזאת משתי סיבות:

- מנקודת מבט של חוקי המדינה הנוכחיים: ניהול הקרקעות יתבצע על ידי קרן פרטית, שתמומן כולה מתרומות של יהודים ותייצג רק את העם היהודי. זכות ההתארגנות נחשבת אחת מזכויות האדם היסודיות, ובפרט מותר ליהודים להתארגן,

להתאגר ולהקים יישובים יחד. גם אזרחי המדינה הערבים, כמובן, יהיו רשאים להקים את "הקרן הקיימת לפלשתין", ולהקים על אדמותיה יישובים המיועדים לערבים בלבד.

- מנקודת מבט עתידית כלל-עולמית: כשמסתכלים על העולם כולו, כל אדם זכאי לקרקע באופן שווה. אולם ארץ ישראל שייכת לעם ישראל, ולכן רק בני ישראל זכאים לקבל בה קרקע. הערבים יוכלו לקבל קרקעות בארצות ערב.

3. יצחק חיות-מן הציע⁴⁶ להרחיב את הזכאות, ולכלול בה גם את הפליטים הערבים-פלסטינאים; לטענתו, זה יכול להיות צעד חשוב בדרך לפתרון הסכסוך. מעבר לכך, במאמרים אחרים שלו הוא מציע להכליל עמים נוספים במערכת של שבטי ישראל שיהיו זכאים לקרקע בארץ ישראל:

אני מבקש להרחיב את היריעה עוד יותר: תריסר שבטי ישראל, אינם רק אלה שהיו כאן אז, בימי בית ראשון, אלא גם כל אלה הרואים את עצמם היום כחלק מִישראל, הן רוחנית והן טריטוריאלית: חילונים דתיים וחרדים, והמבקשים לשמר את תרבות המזרח, וערבים פלשתינאים מוסלמים, וערבים פלשתינאים נוצרים, ונוצרים שאינם ערבים ומזדהים עם ישראל (נוצרים ציוניים למשל, או בני כת המקויה היפנים), או גם יהודים שאינם חיים פה...

חז"ל, כנראה, כבר צפו מראש את הבעייתיות שבדעה זו, כשקבעו ש"אין מקבלים גרים בימות המשיח". כבר עכשיו, כשהכלכלה בישראל פורחת, ישנם מאות אלפי זרים שמוכנים "לראות את עצמם כחלק מישראל" בתנאי שיקבלו פרנסה. הגירה מן העולם השלישי לעולם ה"ראשון" שכלכלתו משגשגת היא כמובן תופעת לוואי מוכרת.

4. פרשת חלוקת הקרקעות בתורה נמצאת בסיומה של פרשת המפקד: "שָׂאוּ אֶת רֹאשׁ כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה לְבֵית אֲבֹתָם, כָּל יֵצֵא צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל" (במדבר כו, ב).

בהמשך נאמר שאותם אנשים שהשתתפו במפקד הם הראויים לקבל נחלה: "לְאֵלֶּה תַחֲלַק הָאָרֶץ בְּנַחֲלָה, בְּמִסְפַּר שְׁמוֹת; לְרֹב תְּרֵבָה נַחֲלָתוֹ וְלַמָּעוֹט תַּמְעִיט נַחֲלָתוֹ, אִישׁ לְפִי פָקָדֵיו יִתֵּן נַחֲלָתוֹ" (שם, נג-נד).

אם כך, תנאי הזכאות לנחלה כתובים בפסוק ב. אבל מה הם בדיוק? ניתן לקבוע תנאים רבים לפי הפסוק:

ניתן לפרש, שכל אחד מ"בני ישראל" (כלומר, גברים מעם ישראל), שהוא בן 20 ומעלה, זכאי לנחלה. אולם לפי זה, לא ברור מדוע הפסוק מוסיף את המילים "כל יוצא צבא בישראל"? ניתן גם לפרש, שרק גברים בגיל צבא – 20 עד 60 – זכאים לנחלה, ולא גברים מעל גיל 60, ולכן נאמר "כל יוצא צבא"; אולם אם המטרה היא לקבוע גבול עליון לגיל, מדוע לא נזכר גבול זה בפירוש?

46 יצחק חיות-מן (ראו לעיל, הערה 19), 'מערכת שבטי ישראל חרשה (משיח): תריסר השבטים', חיים אחרים 4/1998.

לענ”ד, מסתבר יותר שהגורם הקובע הוא התנאי הנזכר בסוף הפסוק – **כל יוצא צבא בישראל** (המילים ”מבן עשרים שנה ומעלה” מלמדות, שהגיוס לצבא מתחיל בגיל 20). כמה ראיות לפירוש זה:

- מבחינה עקרונית, הצדק מחייב שהארץ תחולק באופן שווה בין כל האנשים שהשתתפו בכיבושה.
 - בני שבט לוי לא שירתו בצבא (אלא ב”שירות לאומי” במקדש), ובהתאם לכך גם נפקדו בנפרד משאר בני ישראל, ולא קיבלו נחלה בארץ (אלא רק בתים), **”כי לא התפקדו בתוך בני ישראל, כי לא נתן להם נחלה בתוך בני ישראל”** (במדבר כו, סב).⁴⁷
 - גם בהמשך ספר במדבר נאמר שיש קשר בין שירות צבאי לבין זכות לקרקע: **”וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם, אִם יַעֲבְרוּ בְנֵי גֵד וּבְנֵי רְאוּבֵן אֶתְכֶם אֶת הִירְדֵּן כָּל חֲלוּץ לְמַלְחָמָה לְפָנַי ה’ וְנִכְבְּשָׁה הָאָרֶץ לְפָנֵיכֶם וְנָתַתֶּם לָהֶם אֶת אֶרֶץ הַגִּלְעָד לְאַחֲזָה”** (במדבר לב, כט).
 - מה לגבי נכרים? בתקופת יהושע לא היו נכרים בצבא הישראלי, ולמרות זאת עם ישראל נתן נחלות לגויים ששיתפו עמו פעולה. כך הבטיח משה ליתרו חותנו, שנתן לו ייעוץ ארגוני במדבר, **”וְהָיָה כִּי תֵלֵךְ עִמָּנוּ וְהָיָה הַטּוֹב הַהוּא אֲשֶׁר יִיטִיב ה’ עִמָּנוּ וְהַטְּבַנוּ לָךְ”** (במדבר י, לב); וכך עשו – **”וּבְנֵי קִינִי חָתָן מֹשֶׁה עָלוּ מְעִיר הַתְּמָרִים אֶת בְּנֵי יְהוּדָה מְדַבֵּר יְהוּדָה אֲשֶׁר בְּנָגַב עָרָד, וַיֵּלֶךְ וַיֵּשֶׁב אֶת הָעָם”** (שופטים א, טז).
- לפי פירוש זה, בימינו ראוי לחלק נחלות לכל מי ששירת בצבא – בין אם הוא איש או אישה, יהודי או לא יהודי, צעיר או מבוגר – **כל יוצא צבא בישראל**; או בלשון תקינה פוליטית – **כל מי שמילא את חובותיו למדינה**.

סיכום

במאמר זה סקרתי הצעות שונות, המייצגות טעמים שונים של חוקת הנחלות התורנית. ריבוי הרעיונות מראה עד כמה חוקה זו עמוקה ורבת פנים, ועד כמה מורכבת היא המשימה אם ברצוננו ליישם אותה בימינו.

ספר החינוך כותב על מצוות היוכל:⁴⁸ **”ואתה תזכה ותחקור ותרבה הדעת ותבין בדברים. ואני – כבר השלמתי מלאכתי זאת, להעיר רוחך בשאלה”**.

תקוותי היא, שהרעיונות שהוצגו במאמר יעוררו את הקוראים להמשיך ולחפש דרכים טובות ושלמות יותר לקיום חוקת הנחלות של התורה, עד להגשמת חלק זה בחזון הגאולה – **וקראתם דרור בארץ לכל יושביה**.

47 ראו גם דברים י, ט; שם יח, ב; יהושע יג, יד.

48 ספר החינוך, מצווה של.